

РЕЦЕНЗІЯ

канд. іст. наук, доцента кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Новікової Людмили Володимирівни

на дисертаційну роботу **Герасименко Вікторії Вікторівни**

«Міські голови Одеси другої половини XIX – початку XX ст.:

просопографічний портрет»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня

доктора філософії (в галузі історії) з галузі знань 03 «Гуманітарні науки»

та спеціальності 032 «Історія та археологія»

Актуальність теми дослідження. Проблеми міського самоврядування, як частини місцевого самоврядування, у сучасній Україні набувають особливе значення з огляду на реформи у цій сфері суспільного життя. Самоврядування як участь представників місцевих громад у вирішенні різноманітних завдань, має глибоку історію в Одесі. Місто, уславлене швидкими темпами зростання, вимагало високої активності членів самоврядування, особливі вимоги поставали перед міськими головами, які визначали в період своєї діяльності певні стратегії розвитку й мали вирішувати безліч поточних проблем великого міста, що об'єктивно визначало певну спадкоємність в їх діяльності. Тому самоврядування в Одесі має не тільки історію, але й традицію, яка може слугувати опертям і сучасним його представникам. Це визначає суспільно важливий аспект актуальності теми даного дослідження.

Водночас вивчення біографій та діяльності міських голів Одеси другої половини XIX – початку XX ст. ще не проводилося з використанням сучасного просопографічного підходу, який передбачає окреслення характеристик певного типу «одеського міського голови» вказаного періоду. До того ж існуюча історіографія, присвячена персоналіям окремих міських голів, не охоплює всі аспекти їх життєвого шляху та управлінської діяльності. Все це визначає наукову актуальність проблеми дослідження.

Оцінка змісту дисертації й глибини аналізу проблеми, відповідності роботи вимогам до оформлення. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, двадцяти семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (610 позицій). Також у роботі вміщено 12 додатків у вигляді фотоматеріалів, малюнків, карикатур, особистих підписів міських голів. Загальний обсяг роботи – 268 с.

Структура роботи логічна, відповідає окресленій у назві проблемі та поставленим завданням.

У вступі є всі необхідні елементи, визначено актуальність теми, сформульована новизна роботи, вказано на сферу практичного застосування отриманих результатів.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» розглянутий комплекс досліджень, що стосуються різних аспектів проблеми, який систематизовано за хронологічно-проблемним

принципом. Тут же авторка здійснила докладний аналіз джерельної бази. Слід відзначити, що вона використала значну кількість архівних матеріалів, публікацій у пресі, журнали засідань органів самоврядування тощо, що дозволило їй висвітлити різні аспекти діяльності міських голів Одеси. Докладно В. В. Герасименко розкриває питання методологічного характеру, характеризує категоріальний апарат.

У *другому розділі* «Формування особистості та життєвий шлях міських голів» авторка збила значний фактичний матеріал стосовно біографій міських голів Одеси. Вона, наскільки дозволяють джерела, достатньо послідовно й за чіткою методикою розглядає їх кар'єрний шлях, звертається до походження, умов формування особистості, освіти тощо. Їй вдалося виявити дані про нагороди, які отримували міські голови в різний період свого життя. Здійснена реконструкція родинної історії. Важливе значення мають використані авторкою характеристики окремих персоналій, надані їм з боку сучасників, виявлення особистісних рис. Окремий інтерес як з наукового, так і з практичного погляду, мають адреси проживання міських голів. Важливу роль відіграє розлогі висновок до розділу, в якому проглядають особливості колективної особистості міських голів Одеси зазначеного періоду.

У *третьому розділі* «Діяльність міських голів в адміністративній, соціальній, економічній сферах» В. В. Герасименко впроваджує у науковий обіг значний обсяг фактичного матеріалу, що запозичений зі протокольних та інших джерел. Матеріал розділу детально структурований, відповідно напрямкам діяльності самоврядування. Логічним є звернення до визначення головних принципів організації діяльності міського самоврядування у Російській імперії. Далі авторка детально характеризує внесок кожного з міських голів, пов'язаний з організаційними аспектами міського самоврядування в Одесі, висвітлює намагання окремих голів сприяти гласності діяльності міського самоврядування, розглядає ініціативи з розширення штатів за рахунок необхідних спеціалістів, а також спрямовані до активізації участі гласних у самоврядуванні, звертає увагу на відносини між міськими головами та градоначальниками, між міським самоврядуванням та земством, виявляє ініціативи голів у створенні спеціалізованих комісій, відділень розпорядчої думи. Авторка показує непростий процес вироблення рішень з різних питань міського життя, дискусії та конфлікти. У розділі наводиться характеристика ініціатив та діяльності окремих міських голів у фінансовій сфері, стосовно міського бюджету, кредитної сфери, відкриття банків та ломбарду, висвітлюється їх ставлення до гласності в цій сфері, складні обговорення питань стосовно міських податків для збільшення прибутків міста. В. В. Герасименко також характеризує питання щодо матеріального забезпечення службовців самоврядування, обговорення проблеми пенсійного забезпечення для колишніх працівників різних міських установ. Також у розділі охарактеризовані ініціативи голів з облаштування ринків, цінової політики,

інших господарських питань. Висвітлено ставлення до ролі поліції, охорони порядку в місті, забезпечення пожежної безпеки. Докладно розглядається історія ініціатив міських голів стосовно впровадження в Одесі водогону, викупу його у власність міста. Авторка звертає увагу на життєво важливі для залучення іноземних капіталів до Одеси випадки поширення слухів про хабарі у справі водогону, які дискредитували перед світовими підприємцями одеське міське самоврядування. Також розглядаються різні питання, пов'язані з ініціативами з освітлення міста та електростанцій, транспортних проблем, благоустрою міста. У висновку пропонується узагальнення діяльності міських голів Одеси у визначених сферах.

У четвертому розділі «Діяльність міських голів в освіті, культурі та сфері охорони здоров'я» розглядаються різні ініціативи міських голів щодо відкриття чи трансформації навчальних закладів. Розглядається проблема відкриття медичного факультету університету, яка вирішувалася впродовж строків дії кількох міських голів, а також питання впровадження іменних стипендій, відкриття народних училищ та недільних шкіл, ініціативи П. О. Зеленого у справі вшанування діячів української культури та впровадження у школах викладання українською мовою тощо. Згадується про ініціювання нових дисциплін в навчальних закладах, ініціативи щодо введення безкоштовної початкової освіти та матеріального заохочення вчителів. Крім того, авторка докладно розглядає ініціативи та їх результати в сфері науки, бібліотечної справи, включно з відкриттям народних читалень, розвитку краєзнавства, театральної сфери. Також розглядаються різні ініціативи з охорони здоров'я та поліпшення санітарного стану у місті тощо. Приділяється увага благодійницькій діяльності окремих голів. Висновки до розділу відповідають його змісту.

Висновки до роботи логічні, відображають всі розглянуті аспекти діяльності міських голів Одеси другої половини XIX - початку XX ст. Вони дають уявлення про тип міського управлінця Одеси згаданого періоду, про характерність та часто спадкоємність напрямків діяльності міських голів, що відповідає обраному просопографічному підходу. Тим самим у висновках відображена наукова новизна роботи.

Список використаних джерел та літератури (610 позицій) відображає кропітку роботу автора над зібранням історичних фактів.

Загалом слід відзначити, що дисертація представляє собою багатоаспектне, завершене наукове дослідження й оформлена відповідно вимогам МОН України, містить всі необхідні складові.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає дослідницькому напрямку кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вона виконана в рамках двох планових тем кафедри історії України (з вересня 2022 р. – історії України та спеціальних історичних дисциплін) Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: № 163 «Процеси модернізації в Наддніпрянській

Україні: соціально-економічні трансформації, традиції європейської інтеграції, інтелектуальна рефлексія» (2016 – 2021, № державної реєстрації 0116U005559) та № 325 «Формування модерного суспільства на півдні України у світовому контексті: витоки, тенденції, феномени» (2022 – 2026, № державної реєстрації 0122U200054).

Ступінь наукової обґрунтованості результатів дослідження. Наукова обґрунтованість наукових результатів, отриманих в дисертації, є високою й визначена передусім використанням *сучасної наукової методології*, в першу чергу різновиду біографічного підходу, яким є просопографічний. Останній визначив сутність дослідницької концепції щодо існування певного типу міського голови Одеси у модерний час. Згадана концепція розроблена досить детально, її структура дозволила охопити широкий діапазон характеристик міських голів – від формування їх особистості до різних напрямків їх діяльності на посаді. Крім того, у роботі використані спеціально-історичні методи, за їх допомогою опрацьовано значний комплекс історичних джерел, архівних та друкованих, офіційних та наративних, в результаті чого був отриманий і систематизований великий фактичний матеріал, сформульовані обґрунтовані висновки.

Обґрунтованість отриманих авторкою результатів була апробована у публікаціях 20 наукових статей та доповідей, у тому числі 7 статей у фахових та наукометричних виданнях в Україні і за кордоном. Всього було апробовано результати досліджень у 24 публікаціях. Також вони пройшли апробацією на 13 конференціях, у тому числі на 2 Міжнародних.

Новизна основних результатів дослідження. У роботі отримані вагомі теоретичні наукові результати, яким властива наукова новизна.

Вперше створено просопографічний портрет міських голів Одеси другої половини XIX – початку XX ст.; визначено численні характеристики персоналій очільників міського самоврядування в Одесі, їх адміністративної діяльності, які стали основою для окреслення особливостей типу міських голів як окремої професійної групи; введено до наукового обігу значну кількість архівних джерел, у тому числі формулярні списки кількох міських голів Одеси; залучено наративні джерела з метою виявити ставлення сучасників до діяльності міських голів; розглянуто різні напрямки діяльності міських голів, разом з іншими суб'єктами самоврядування; звернено увагу на ініціативу міських голів, їх численні пропозиції, розглянутий процес впровадження пропозицій міських голів та практичні наслідки їх ініціатив в різних сферах міського життя.

Набуло подальшого розвитку дослідження питань історії господарства та благоустрою в Одесі у другій половині XIX – напочатку XX ст.; проблеми ролі керівників міського самоврядування у забезпечення вирішення нагальних для міського життя питань.

Наукові результати, отримані в роботі, відповідають поставленим дослідницьким завданням.

Академічна доброчесність. Слід також окремо відзначити, що робота є повністю самостійним і обґрунтованим дослідженням, випадків порушення академічної доброчесності (плагіату, фабрикації чи фальсифікації фактів) нами не було виявлено.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали та висновки дисертації можуть бути використані у різних галузях суспільного життя. Вони можуть використовуватися в сучасній адміністративній практиці, тому що інформаційно забезпечують традицію міського самоврядування, транслюють в сучасність важливі цінності доброчесності, зацікавленості в долі міської громади, творчої і наполегливої праці в управлінській сфері, спрямованості на вирішення нагальних завдань. Крім того, робота може бути використана для популяризації історико-краєзнавчих знань в засобах масової інформації, для організації екскурсійних програм. Вона стане в нагоді в освітній сфері - як в закладах середньої освіти, так і у вищих навчальних закладах, де пропонуються курси краєзнавчої проблематики. Широке охоплення фактичного матеріалу визначає її практичне значення й для подальшого розвитку наукових досліджень, які можуть розвивати отримані положення та проблематику, у тому числі і в межах програм міжнародного наукового співробітництва.

Зауваження та рекомендації:

1. У першому тематичному розділі не завжди розкриваються внутрішня мотивація та зовнішні причини змін у кар'єрі окремих постатей (зокрема, коли йдеться про В. М. Лігіна, П. О. Зеленого).

2. При наведенні переліку нагород, отриманих міськими головами Одеси, бажано було б вказати на те, у зв'язку з чим вони надані, якщо не всі, то самі найважливіші. Докладний перелік не пояснює не фахівцю у геральдиці, які чесноти окремих персоналій відзначалися.

3. Не зовсім зрозуміло пояснення, чому низка груп населення не мала права балотуватися на посаду міського голови, вказується на те, що тим самим запобігали можливості використання посади з певною корисливою метою. Очевидно, цей висновок сформований під впливом лексики відповідних законодавчих матеріалів, бажано б було вказати джерело (с. 116).

4. У висновках до другого розділу авторка дещо захоплюється позитивними рисами міських голів, тоді як у змісті розділу є факти, які не зовсім відповідають подібним характеристикам (зокрема, щодо М. І. Мойсеєва).

5. У третьому розділі трохи незрозуміло з тексту, чому поряд з поліцією згадується про підтримку державного повітряного флоту (с. 143). Також у структурній одиниці 3.4 «Господарство та промисловість» вміщені питання, що не зовсім підходять під це означення, наприклад, щодо утилізації міських нечистот, це більше підходить до питань благоустрою (як, до речі, і питання освітлення), тим більше що є окремо виділений підрозділ щодо облаштування міста.

6. У підрозділі 3.8 «Міський транспорт та шляхи сполучення» розглядаються ще й питання ролі міських голів у вирішенні питань побудови залізничного сполучення Одеси з іншими населеними пунктами, бажано було б просто продовжити назву підрозділу, щоб не виглядало, що шляхи сполучення в межах тільки Одеси.

7. Також у третьому розділі можна було б згадати про те, що ще у 1847 р. А. О. Скальковський став автором першого, за його означенням, «проекта щодо перетворення муніципального управління міста Одеси». Це могло б показати існування інтересу у місті до реформ міського врядування ще у першій половині XIX ст. У четвертому розділі можна було б згадати про історію організації проведення конкурсу з написання історії Одеси у зв'язку з підготовкою до святкування ювілею міста при міському голові Г. Г. Маразлі (див.: Новікова Л. В. «Історіограф» Південної України Аполлон Скальковський: інтелектуальна апологія імперської політики та регіональної історичної самобутності» (Одеса, 2012, с. 289-290).

8. Висновок до 4 розділу бажано було б зробити більш поширеним.

9. У роботі стало б в нагоді дослідження В. С. Шандри «Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)» (К., 2016), а також можна було б залучити деякі матеріали закордонної преси. Зокрема, питання водогону та діяльності міського голови М. О. Новосельського висвітлюється в доступному в Інтернеті матеріалі (Odessa waterworks//The Railway times, 1876, 11 November).

Висновок щодо дисертації:

Дисертаційна робота Герасименко Вікторії Вікторівни «Міські голови Одеси другої половини XIX – початку XX ст.: просопографічний портрет», що представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії (в галузі історії) за спеціальністю 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки») має високу ступінь актуальності, є завершеним науковим дослідженням, яке виконано на високому теоретичному рівні, із залученням широкої джерельної бази, положення та висновки у роботі сформульовані чітко й логічно, мають обґрунтований характер. Наукові завдання, поставлені у роботі, отримали ґрунтовне вирішення, було створено всебічний просопографічний портрет представників міського самоврядування Одеси у другій половині XIX – на початку XX ст. На підставі глибокого аналізу докладно структурованої інформації щодо персоналій та діяльності окремих голів доведено можливість їх типологізації, розроблено поняття про сутність типології. Авторка ввела до наукового обігу значний обсяг нового фактичного матеріалу, застосувала сучасну методологію історичного дослідження, пройшла неодноразову апробацію теми. Сфера практичного застосування результатів дослідження є широкою, від використання у викладанні до застосування у популяризації історичних знань.

Враховуючи вищесказане, вважаємо, що дисертаційна робота Герасименко Вікторії Вікторівни відповідає вимогам «Положення про

здобуття наукового ступеня доктора філософії в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова» (нова редакція), затвердженого наказом ректора № 38-02 від 29 червня 2022 р., та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., № 44 зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 р. та може бути рекомендована до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки») у спеціалізованій вченій раді, а В. В. Герасименко заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
та спеціальних історичних дисциплін
факультету історії та філософії
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Новікова Людмила Володимирівна

